

ЂОРЂЕ СП. РАДОЈИЧИЋ

СПАЉЕНЕ ЗБИРКЕ НАРОДНЕ БИБЛИОТЕКЕ У БЕОГРАДУ

Пре двадесет година, хиљаду деветсто четрдесет и прве, догађало се оно што се свагда збивало у нашој историји, препуној тешких подвига и баш због тога великој. Као у доба Косовске битке (1389), и тада смо сматрали да је „боље нама у подвигу смрт, него ли са стидом у живот“ и да је „боље нама у боју смрт од мача примити, него ли плећа непријатељима нашим дати“. (Наводи су из говора кнеза Лазара, како га доноси савремени писац Данило Млађи). Остали смо верни својој прошлости и имали смо још једном да искусимо речи старих наших књижевника XIV века, Даниловог ученика и Данила Млађег, да „болови рађају славу и трудови доводе до починка“.

Пропаст Народне библиотеке у Београду је један од великих болова које смо тада поднели. Кад није могао да нас учини друкчијим но што смо увек били, непријатељ се решио да нас потпуно уништи. Хтео је да нестане и трага од нас. И првог дана свога напада на нашу земљу бацио је запаљиве бомбе на Народну библиотеку, у којој се више од сто година скупљало и чувало све што се писало код нас и све што је писано о нама, почевши од најстаријих дана.

Зграда Народне библиотеке је била мала, препуњена библиотечким предметима од подрума до мансарде. Уствари једносратна вила, зидана пре скоро сто година за становање, а не за смештај установе као што је Библиотека, зграда се угибала под огромним теретом и пуцала је на све стране. У њој је било све што је Библиотека имала, на силу смештено, збијено, натрпано. Само су сувишци пренети у један посебан магацин, и то готово уочи саме пропасти.

Тешко је у потпуности изнети шта су све садржавале библиотечке збирке. Изгорели су и сви инвентари и све картотеке. Истина право стање фондова ни из њих се не би видело. Књиге, часописи и новине били су у I, II и III примерку. Само је I примерак био пописан. Међутим, често су II и III примерак били потпунији, очуванији. Било је много књига с посветама, са занимљивим и важним белешкама. Стајале су међу осталим и на њих се није обраћала посебна пажња. Тако је, на пример, у Библиотеци био *Путонис* Јеротија Рачанина у издању О. Бођанског (1861). То је био сепарат, баш онај примерак из којег је Ст. Новаковић вршио прештампавање тога *Путониса* (1871). Руком Новаковићевом учињене су неке преправке. Поред осталог Кобилић је претворен у Обилића. У збирци писама знаменитих личности многа су била незаведена. Књижевни огласи, често необично важни, тек су се почели да издавају у засебну збирку. И праве реткости су лежале забачене. Пред саму пропаст Библиотеке нађен је глагољски *Мисал* из 1483. год. Био је међу неким одломцима старих књига, још непрегледаним. Ко зна када је и како је ту доспео. У магацину, као обичне књиге, биле су Трубарова издања. Дивни примерци. Повучени из магацина и стављени међу остале старе штампане књиге тек негде 1940. год.

Библиотека је имала ове збирке: рукописне књиге и документа, писма знаменитих људи, старе наше штампане књиге XV-XVII века, књиге, колекције, часописи и друга периодична издања, алманаси и календари, новине, музичка издања, атласи и карте, разне репродукције слика (у виду књига и посебно), фотографије.

У збирку рукописних књига није враћен *Призренски рукопис Душановог законика*, који је нестао 1915. год. Нађен у Немачкој, у приватним рукама, послужио је да се још једном испоље симпатије фашистичке Немачке према сродном режиму у Југославији. С великом галамом је 1934. год. предат Народном музеју, који се тада називао Музеј кнеза Павла. Тако тај рукопис није изгорео заједно с Библиотеком. Изван Библиотеке је био, па је због тога сачуван, *Марков рукопис* из XIV века, са списима Савиним, Доментијановим и Теодосијевим. Рукопис *Грбовник* је нестао из Библиотеке. То је запажено не много пре њене

пропасти. Украдена су и писма сликара Константина Данила, необјављена. Цела збирка музичких издања дата је на стални реверс Музичкој академији и тамо се и сада налази. Тек откупљена збирка писама, коју је пок. Ђорђе С. Ђорђевић стварао у жељи да му послужи за публикацију већег обима и значаја, била је изван Библиотеке, на сређивању, па је због тога могла да буде основ колекције писама нове Народне библиотеке.

Спаљивање библиотечких збирака представља огроман губитак, али се, за утеху, може рећи да све што је пропало није ненадокнадиво. Рукописне књиге су биле најдрагоценије, па и међу њима је било ствари које се могу прежалити. Новине су за наше прилике од необичне важности, јер је у њима много штошта објављено што се код других народа налази у књигама и часописима. При раду на обнови Библиотеке њима је због тога посвећено много бриге. И стално се у томе правцу чине напори који дају лепе резултате. Што се осталих збирака тиче, треба прегледати нову Народну библиотеку и онда видети шта се може урадити кад одговорна лица имају правилне погледе на установе оваквог културног значаја. Нова Народна библиотека је потпуно оспособљена за вршење својих задатака. Непријатељ ни ту није постигао оно што је желео. После пожара од зграде су остали само зидови, а у подрумским просторијама су се виделе књиге, сасвим изгореле али сачуваног облика. Док су биле у пламену неке су се отвориле, па су изгледале као да су домалочас читане. Видела су се слова, па и читави редови. Просто су позивале на читање. Добијао се утисак да се и из спаљених српских књига даје отпор, да се пркоси непријатељу. На библиотечкој згради и после пожара, још првих недеља окупације, поносно се вила југословенска застава, стављена онда кад се одбацивао пакт с фашистичким силама. Као да је предсказивала да ће се из пепела старе подићи нова Народна библиотека у слободној и напредној земљи.

Библиотека је тешко настрадала и за време I светског рата. Сељена је, разношена, пљачкана, али се ипак сакупило много њених књига и предмета. Све не, наравно. Неке су рукописне књиге нестале. Губитак је и по броју велики, 46, али је много знатније по важности тих рукописа. То су били нарочито издвојени рукописи, они који су највише цењени и које је требало на сваки начин спасти. Најпре треба поменути *Хиландарску повељу* с кратком аутобиографијом Симеона Немање. Затим богомилско *Никољско јеванђеље* с краја XIV или с почетка XV века, онда знаменити *Зборник папа Драгоља* из XIV века, па *беседе Климента Охридског* у препису из 1328. год. Да друге пергаментне рукописе и не наводимо. Можда су пропали, а можда само опљачкани. У овом другом случају појавиће се кад-тад на видело, као што је искрсао *Призренски рукопис Душановог законика*. Пожар 1941. год. уништио је у свему 825 рукописа. Ту је било *Слово љубве* деспота Стефана Лазаревића, једини познати рукопис, можда аутограф. Треба се одмах затим сетити музичког рукописа Стефана Доместика из XV века, најстаријег споменика српске музичке културе. Наши Македонци су изгубили текст свога књижевника Григорија, епископа Пелагоније и Прилепа с почетка друге половине XVI века. И много чега другог смо лишени, можда заувек, јер ко зна да ли ће се наћи други какав препис. Стално под тешким животним условима, није ни чудо што нисмо све рукописе проучили. Тек наслућујемо шта је у њима било. Забележено је, на пример, да је у једном пергаментном рукопису XIV века била *Служба петнаесторици струмичких* (тивериопољских) *мученика*. Та је *Служба* непозната, а можда би нам помогла у решавању питања Брегалничког књижевног средишта старе македонске књижевности.

Међу писмима и документима било је обиље ствари за осветљавање наше књижевне и културне прошлости. Све једва проучено, а било је много чега и потпуно непознатог за науку.

Збирка старих наших штампаних књига XV-XVII века је тек била смештена у два велика ормара, сређена само углавном, и тек донекле проучена. Од многих наших старих издања имало је по више примерака које је требало упоређивати, темељно простудирати. Посао је био тек започет и већ је било важних резултата.

У току њене стогодишње прошлости књиге су долазиле у Библиотеку са свих страна. Како се развијала славистика, тако се Библиотека богатила. И часописи су пристизали, и

публикације свих врста. Више се гомилало, но библиотечки обрађивало. Мноштво неразрезаних примерака свуда, међу књигама, часописима, осталим публикацијама. Чак понекад и у I примерку, а да не говоримо о II и III, који се по правилу нису коричили. Библиотека је имала мноштво реткости за које се знало, а још више оних о којима се није имало ни појма да су то. Посебно су чуване књиге на нашем језику научне садржине, са корицама на француском и са насловима који су те књиге нетачно приказивали као романе и приповетке. То је била марксистичка литература која је Библиотеци долазила поштом из иностранства.

Колекција часописа је била велика и садржавала је право богатство. Све су то били комплети или скоро комплети. У својим славистичним студијама ретко да нешто нисте налазили. Ако га нема у I примерку, требало је само замолити да се погледа у подруму II или III примерак. Туга је било гледати како се помало влаже стари часописи: руски, пољски, чешки, бугарски, немачки и ко зна чији све. Чувало се колико се могло, а много се није могло. Више стотина хиљада библиотечких предмета било је згурано у ону малу зграду, у којој је у другој половини прошлог века био француски конзулат. Може се замислити колико је требало простора за конзулат у једној малој земљи.

При обичном ходу по библиотечкој згради подови су се љуљали. Били су веома слаби, од дрвене грађе. Да су међуспратне конструкције биле бетонске, пожар не би захватио целу Библиотеку, као што показује искуство стечено у вези са другим београдским зградама. Изгорела би мансарда, највише и спрат. Сачувало би се придземље са збирком новина, и, што је најважније, остале би подрумске просторије. У подрумским просторијама су били смештени сандуци с највећим реткостима. Ту су биле све рукописне књиге, писма, све старе штампане књиге XV-XVII века, новине, најређе књиге и часописи, стара библиотечка архива. Чекало се да дође до наредба да ти сандуци буду пренесени изван Београда. Наредба је најзад стигла, али по њој је имало све да остане у библиотечкој згради.

Откако постоји, Библиотека је прижељкивала да добије своју зграду. После I светског рата, кад се с муком прикупљала библиотечка имовина (доношена је Дунавом чак из Софије), Библиотека је по невољи била смештена у згради једног министарства. Просторије су биле потребне том министарству и оно је претило Библиотеци да ће јој књиге избацити на улицу. У тако тешкој ситуацији Библиотека је морала да прими зграду, исувише малу с обзиром на њен будући развој, једва прилагодљиву њеним потребама. Један индустријалац је зграду желео да прода држави, и, наравно, то је и учинио. У тој згради је Библиотека и изгрела. Сви покушаји да се доцније добије друга, погоднија зграда, остали су сасвим безуспешни. А комисије су, једна за другом, годинама оглашавале постојећу библиотечку зграду за склону паду.

Обновљена Народна библиотека добија од наше социјалистичке заједнице зграду која потпуно одговара нашим потребама. У њој ће се она развијати у брзом темпу који је карактеристичан за наше доба. Пожар 1941. год. остаће као страшна жртва која се имала поднети да би се уништило фашистичко зло у свету, и да би се земљи обезбедила слобода и напредак. Црногорци су 1853. год. ставили у фишке за пушке слова из своје штампарије, па су тако бранили и одбранили своју малу, али слободољубиву земљу. Кад се 1941. год. пружио отпор страшном непријатељу, знало се добро да ће бити тешких губитака. Могла је Библиотека и не бити међу њима, али код тзв. надлежних није било разумевања за њу, па је тако морала проћи. Слобода је сачувана, и част народна, то је главно.

Да завршимо речима старог нашег књижевника Данила Млађег, кога смо и у почетку наводили: „Не бојмо се страха који је дошао на нас, ни устремљења нечастивих непријатеља, који скачу на нас. Ако бисмо заиста на страх и губитак мислили, добра не бисмо се удостојили. Ако бисмо о сваком од пустошних погрешења помишљали, ништа од часних подвига не би се учинило ... Ако и мач главу и копље ребро и смрт живот, ми са непријатељима борити се имамо“. Тако су кнезу Лазару казали косовски јунаци, његове „велможе и војводе и војници, велики и мали“, „које породи и подиже Српска земља, као прекрасне леторасли“.

На страх и на губитак се није мислило ни за време народноослободилачке борбе. Слобода је сачувана и синила је у новом сјају. Међу онима који су је сачували и извојевали били су и многи читаоци Народне библиотеке. Библиотечке збирке су изгореле, али су претходно послужиле за васпитање младих бораца наше Народне револуције. Тиме је стара Народна библиотека честито и гордо испунила свој задатак.